

ПАРАДИГМА МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Постановка проблеми. Напрями еволюції економіки будь-якої держави задає модернізація, що є основним драйвером зростання національної конкурентоспроможності. Однак у світі суспільно-політичних подій які зараз відбуваються в Україні, окрім реального сектору економіки, який ми намагалися модернізувати 25 років незалежності, перейти від сировинно-експортної економіки до економіки знань, на «сцені» модернізаційних перетворень з'явилися нові виклики сучасної реальності – обороноздатність та національна безпека. Тому, перетворення України в розвинену економічну державу, що здатна відстоювати свої економічні і політичні інтереси в умовах глобальних викликів, безпосередньо пов'язане із здійсненням системної модернізації усіх сфер життєдіяльності суспільства. Зокрема економічна наука, яка формує теоретичну основу і категоріальний апарат досліджень даної проблеми, повинна стати одним із вирішальних чинників з розв'язання завдань, пов'язаних із модернізаційними процесами в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система загальнотеоретичних уявлень автора в межах модернізаційної парадигми ґрунтується на накопиченому емпіричному матеріалі, критичному аналізі та систематизації монографічної і періодичної літератури з теми дослідження та здійснення узагальнення наукових робіт з даної проблематики. Зокрема, сформованими, закордонними дослідниками, такими як Р. Бендікс, С. Ваго, Р. Дарендорф, Ш. Ейзенштадт, Д. Ептер, М. Леві, Р. Макрідіс, В. Мур, Т. Парсонс, Л. Пай, Д. Растоу, Е. Шилз, В. Цаф, Р. Уорд, концептуальними засадами модернізації (критерії, фази, етапи, типи і вплив на суспільні процеси тощо); генезі наукових поглядів на модернізацію, як форми розв'язання суперечностей соціально-економічного розвитку суспільства, дослідників країн пострадянського простору: С. Н. Гаврова, В. М. Геєця, А. А. Гриценка, І. В. Грицюка, О. А. Ковтун, Г. С. Коротєєва, Л. М. Крюкова, Л. М. Кузьменко, Н. Б. Ларіної, Е. М. Лібанової, О. О. Ляховець, В. І. Ляшенка, П. Є. Матковського, Г. В. Ортіної, Й. М. Петровича, І. В. Побережнікова, В. П. Семиноженка, О. В. Феєр, А. С. Фоміної, Л. Г. Червоної, О. А. Шекшуєва, В. Н. Шимова, С. І. Штефана та ін. Разом з тим, незважаючи на розгляд поняття «модернізація» в різних площинах, повною мірою не окреслені напрями модернізаційних процесів та залишаються дискусійними серед науковців питання щодо складових модернізації суспільства. Актуальність зазначених проблем визначила вибір теми, завдання й мету дослідження.

Метою статті є аналіз феномена «модернізація», розкриття та уточнення сутності даного поняття, причин його виникнення, етапів, напрямів розвитку, взаємозв'язку теоретичної основ і категоріального апарату досліджень даної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засновником теорії модернізації в сучасному розумінні є Арман-Жан дю Плессі де Рішельє (1585–1642) – французький герцог, кардинал Католицької церкви, міністр Франції, який у свій час заклав основи королівської модернізації. Він виправдував реформування «Старого порядку» – державно-суспільного ладу, що існував у Франції з кін. XVI – поч. XVII ст. до Великої французької революції, на противагу новим політичним і соціальним відносинам, державним інтересам країни в області внутрішньої і зовнішньої політики [1]. У 1770 р. Жан Антуан Кондорсе (1743–1794) – французький філософ-просвітник, який в економічних питаннях був прихильником фізіократів, визначив модернізацію, як здатність сучасних людей науково направляти зміни в суспільстві. Він вважав, що протягом всієї історії, головним творчим інструментом в державному будівництві було і залишається національне почуття [2].

Формування сучасних концептуальних уявлень про модернізацію бере свій початок у 1950–60 роках у працях представників провідних соціологів, політологів та економістів США та Англії (Р. Бендікс, Р. Дарендорф, В. Мур, Л. Пай, Т. Парсонс, У. Ростоу, Е. Шилз та ін.), які при тлумаченні теорії модернізації виходили з класичних постулатів еволюції та еволюціонізму.

В результаті проведеного порівняльного аналізу визначень категорії «модернізація», що надані представниками зарубіжних соціологічних та економічних шкіл І. В. Побережніков пропонує наступний підхід до їх поділу: «універсальні (чутливі до змін в різних сферах суспільства) і спеціалізовані (акцентують увагу на окремих вимірах процесу). Також виокремлюють визначення історичні (опис процесів, за допомогою яких здійснюється модернізація: трансформації, революції і т. д.; наприклад, Р. Бендікс, С. Блек, Ш. Ейзенштадт, В. Цаф), дихотомічні (модернізація як перехід від одного стану суспільства, традиційного, до іншого – індустріального або сучасного; наприклад, С. Ваго), інструментально-технологічні (модернізація як трансформація інструментів та способів освоєння і контролю над навколишнім середовищем, технологічний прогрес, індустріалізація; наприклад, М. Леві, Р. Уорд, Р. Макрідіс, Д. Растоу, Л. Пай, Д. Ептер, Р. Бендікс), ментальні (модернізація як ментальна трансформація; наприклад, Д. Лернер), культурологічні (модернізація як особлива соціокультурна орієнтація; наприклад, Г. Терборн), цивілізаційні (модернізація як поширення особливої цивілізації «modernity»; наприклад, С. Ейзенштадт)» [3]. Однак з самого початку в теорії модернізації змагалися два підходи до визначення категорії:

1) взаємозв'язок модернізаційних процесів в різних сферах суспільного життя. Модернізація – це

якісні зміни, що зазнає суспільство в процесі його перетворення від традиційного до прогресивного;

2) розгляд модернізації крізь призму економічного зростання – переважно кількісних змін. Модернізація – експансія західних наукових і технологічних знань в усі сфери життя, коли перешкодою є традиційні інститути і цінності.

Проаналізовані і узагальнені погляди вчених-економістів пострадянських країн на феномен модернізації свідчать, що відправними точками при формуванні категорійного апарату є основні теорії модернізації: класична теорія модернізації (модернізація за єдиним обов'язковим західним зразком), теорія «модернізації відсталості» (критика класичної, «західницької» теорії модернізації з позиції країн, що розвиваються, модернізація з опорою на власні сили), неоконсервативна теорія модернізації (модернізація без жорстко нав'язаних західних стандартів, «модернізація без модернізації»).

Серед сучасних науковців існують наступні підходи до визначення категорії модернізація: системний (комплексний, реформаційний процес якісних, інноваційних змін на всіх рівнях, в усіх сферах суспільства для забезпечення благополуччя всіх учасників та його сталого розвитку; наприклад, В. Б. Кондратьєв [4, с. 9], П. Є. Матковський [5, с. 171], Л. І. Ніковська [6, с. 13–14], О. В. Феєр [7, с. 73], А. С. Фоміна [8, с. 5], В. Н. Шимов та Л. М. Крюков [9, с. 23]), історично-філософський (розвиток суспільства з позиції ліберальної теорії модернізації, що розглядає процес модернізації як перехід від традиційного до сучасного суспільства та консервативної теорії, представники якої наголошували на внутрішніх протиріччях процесу модернізації, зокрема політичних конфліктах та одночасному збереженні політичної стабільності як умов успішного соціально-економічного розвитку, відповідності особливостей характеру та спрямованості процесів розвитку країн; наприклад, О. О. Ляховець [10, с. 34–35], С. Н. Гавров [11, с. 359], Д. А. Шпілев [12]), універсально-прикладний (розгляд у вузькому прикладному значенні слова – оновлення, удосконалення, надання нових вимог, якостей об'єкту та в широкому сенсі – процес перетворення суспільства з традиційного на сучасне, наприклад, А. В. Абрамов [13, с. 36], І. В. Грицюк [14, с. 158–159], Г. Монастирський [15, с. 170]).

Підсумовуючи вище викладене, можна стверджувати: усі наведені визначення ґрунтуються на характеристиках (положеннях) модернізації які сформулював американський соціолог і політолог С. Хантінгтон (1927–2008), що в явному або прихованому вигляді зустрічаються практично у всіх дослідників, які працюють в цій сфері. А саме, модернізація – це 9 процесів: революційний, комплексний, системний, глобальний, тривалий, ступінчастий, гомогенізований, незворотний та прогресивний [16, с. 360–363]. Тобто, метою модернізації є формування механізму стійкого розвитку суспільства, забезпечення його відповідності до сучасних викликів, потреб, запитів особистості та суспільства.

Отже, результати проведеного аналізу дозволяють сформулювати таке визначення: модернізація – це процес становлення, переходу до нових форм розвитку або руху до сучасних типів суспільства, що супроводжується якісними трансформаційними змінами.

Крім історичних типів модернізацій: доіндустріальної (перехід від природних продуктивних сил до гро-

мадських), ранньої індустріальної (перехід від мануфактурного до фабрично-заводського виробництва), пізньої індустріальної (структурна перебудова економіки) дослідники виділяють органічний і неорганічний характер модернізації в різних країнах. Модернізація була органічною в країнах першого ешелону капіталістичного розвитку (Західна Європа та Північна Америка). Тому, дослідження сутності терміну «модернізація», у класичному розумінні, як процесу спрямованої трансформації суспільств, буде не повним без розгляду термінів, які мають безпосереднє відношення до даної категорії: контрмодернізація – модернізації за «незахідним» зразком (сталінська індустріалізація, модернізація Східної Європи і Китаю в 50-ті роки ХХ ст.; антимодернізація – відкрита протидія з боку правлячої еліти, яка в ім'я збереження влади і привілеїв спираючись на культурно-національну специфіку країн, гальмує розвиток країн на сучасній основі (наприклад, «культурна революція» в Китаї, а нині, на думку ряду авторів, поширюється на просторах колишнього СРСР) [8, с. 8–9]. Іншими словами, викладені процеси суспільно-історичного розвитку мають незворотний характер, наслідки і спрямованість. Тому, на кожному етапі розвитку реалізуються різні варіанти подій: прогрес (перехід до більш досконалих форм) та регрес (збереження, повернення до старих суспільних форм) (рис. 1).

Як свідчать дані рис. 1, вектор сталого розвитку задає модернізація, кінцевою метою якої, окрім структурних, технологічних та інституційних змін, спрямованих на підвищення її конкурентоспроможності та стійкості до зовнішніх впливів, є поліпшення умов суспільного життя та забезпечення їх якості у майбутньому. Однак, «модернізація означає не повторення технічно-виробничої структури провідних країн, а створення своїх, власних, оригінальних структур, передбачає не просто зростання випуску окремих видів товарів, а створення можливостей для швидкого переключення з одних інформаційних технологій на інші» [17, с. 233].

Аналіз еволюції поглядів на визначення категорії «модернізація економіки» дозволяє систематизувати теоретичні підходи та охарактеризувати їх принципові відмінності, складові (табл. 1).

Із наведених визначень (табл. 1) можна зробити висновок, що перша група дослідників (Г. С. Коротеєва, Г. В. Ортіна, С. І. Штефан) розглядають модернізацію економіки, як процес, тобто комплекс заходів спрямованих на удосконалення та розвиток економічної системи країни. Окремо слід виділити твердження академіка Е. М. Лібанової, яка вважає, що макроекономічна політика, стабільність і економічне зростання не можна трактувати як завдання модернізації – кінцевою метою є забезпечення економічних можливостей розвитку людського потенціалу. Модернізація економіки, модернізація держави та модернізація суспільних відносин є складовими процесу модернізації суспільства.

Друга група дослідників розглядає модернізацію економіки як заходи щодо реалізації промислової політики держави з розробки та реалізації стратегії, яка спрямована на структурні зміни в економіці, пов'язані з розвитком високих технологій, а також забезпеченням високої динаміки і якості економічного зростання. Такий підхід, очевидно, виходить з того, що вони розглядають дану категорію в якості проекту, що має за мету формування сучасної моделі економіки.

Рис. 1. Напрями модернізаційних процесів*

*Розроблено автором.

Таблиця 1

Підходи щодо визначення та складу категорії «модернізація економіки»**

Автори	Визначення, характеристика
Дротенко В. [18, с. 31]	Інтенсифікація процесу економічного відтворення завдяки зростанню спеціалізації та диференціації праці, енергетичного устаткування виробництва, перетворення науки на виробничу силу та розвитку раціонального управління виробництвом
Ковтун О. А. [19, с. 91]	Освоєння нових форм, засобів розвитку, що забезпечують життєздатність економічної системи та всього суспільства в цілому в умовах нових можливостей, нових вимог і нових тенденцій сучасного розвитку
Лібанова Е. М. [20, с. 25]	Складовими модернізації економіки є обґрунтована макроекономічна політика, макроекономічна стабільність і економічне зростання
Ляшенко В. І., Червова Л. Г., Кузьменко Л. М. та ін. [21, с. 11]	Структурні, технологічні та інституційні зміни в національній економіці, спрямовані на підвищення її міжнародної конкурентоспроможності
Ортіна Г. В. [22, с. 43]	Модернізація передбачає освоєння нових форм, засобів розвитку, що забезпечують життєздатність економічної системи та всього суспільства в цілому в умовах нових можливостей, вимог і тенденцій сучасного розвитку
Петрович Й. М., Лушак Н. С. [23, с. 203–204]	Стан функціонування економіки, який передбачає нарощування економічного потенціалу країни, створення умов для розвитку окремих суб'єктів господарювання, оновлення їх матеріально-технічної бази, впровадження новітніх виробничих технологій, бізнес-процесів для можливості впровадження інноваційної продукції, конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках
Шекшуев О. А. [24, с. 176]	Вирішення трьох взаємопов'язаних проблем: модернізація державної економічної політики, модернізацію виробничо-технологічної бази економіки, модернізацію системи соціального захисту населення
Штефан С. І., Коротєєва Г. С. [25, с. 224]	Багатогранний процес кількісних змін та якісних перетворень економічної системи

** Складено автором.

Розвиток суспільства характеризується складністю, оскільки у ньому здійснюються різні за характером і змістом види суспільної діяльності: економічна, соціально-побутова, політична, релігійна, естетична та інші, що окреслюється відповідним видом суспільних відносин, в рамках яких відбувається закономірним порядком та чи інша суспільна діяльність. Зокрема, в економічній сфері – це використання інновацій для розвитку виробничо-технологічної бази, ринку товарів

і послуг джерелом якого є соціальний капітал. В результаті сукупності ряду послідовних дій складаються різні сфери життя суспільства – підсистеми суспільства, в рамках яких люди вступають у різні відносини, які спрямовані на досягнення певного результату. Отже, можна стверджувати, що модернізація економіки є невід'ємною складовою безперервних модернізаційних процесів суспільного життя.

Висновки. Виходячи з проведеного дослідження, можна зазначити, що на сьогодні серед дослідників не існує єдиної науково обгрунтованої точки зору з питань розвитку теорії модернізації. Дослідження концептуальних положень теорії модернізації, понятійно-термінологічного апарату дозволило вдосконалити сутність модернізації і розглядати її як процес становлення суспільства, перехід його до нових форм розвитку або рух до його сучасних типів, що характеризується змінами, які відповідають новій системі інтересів, цінностей і пріоритетів. Шляхом порівняльного аналізу «проектного» і «процесного» підходів щодо трактування модернізації економіки, виявлено вона має окрім базисної економічної сфери, надбудовні складові, а саме політичні, соціальні, юридичні, релігійні та інших. Економічна сфера є базисною, не може існувати без процесу, тобто є внутрішньою системою, що визначає порядок функціонування механізму модернізаційних процесів, а усі інші складові відіграють роль каталізатора, стимулу.

Список використаних джерел

1. Бадентэр Э. Кондорсе. Ученый в политике. Пер. с фр. и вступ. ст. О. В. Захаровой, коммент. А. Ревякина / Э. Бадентэр, Р. Бадентэр. – Москва : Ладомир, 2001. – 398 с.
2. Черкасов П. П. Кардинал Ришелье / П. П. Черкасов. – Москва : Международные отношения, 1990. – 384 с.
3. Побережников И. В. Модернизация : определение понятия, параметры и критерии / И. В. Побережников // Мультимедиа журнал «Проект Ахей» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mmj.ru/index.php?id=36&article=112&type=98>. – Заголовок с экрана.
4. Современные процессы модернизации экономики зарубежных стран / Отв. ред. В. Б. Кондратьев. – Москва : ИМЭМО РАН, 2012. – 364 с.
5. Матковський П. Є. Модернізація економіки України: витоки, сутність, очікувані результати / П. Є. Матковський // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 2 [12]. – С. 170–173.
6. Никовская Л. И. Гражданские инициативы и модернизация России : [сборник статей] / Л. И. Никовская, В. Н. Якимец, М. А. Молокова. – Москва : Ключ-С, 2011. – 336 с.
7. Феєр О. В. Модернізація як економічна категорія / О. В. Феєр // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. – 2016. – Випуск 1 (5). – С. 70–75.
8. Фомина А. С. История модернизации в России / А. С. Фомина. – Москва : Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2003. – 42 с.
9. Шимов В. Н. Модернизация национальной экономики – императив времени / В. Н. Шимов, Л. М. Крюков // Белорусский экономический журнал. – 2013. – № 2. – С. 18–42.
10. Ляховець О. О. Витоки теорії модернізації та її місце в економічній науці / О. О. Ляховець // Інвестиції : практика та досвід. – 2013. – № 10. – С. 34–36.
11. Гавров С. Н. Социокультурные процессы модернизации / С. Н. Гавров // Вопросы социальной теории. – 2009. – Том III. – Вып. 1 (3). – С. 359–368.
12. Шпилев Д. А. Трансформация и модернизация в современном коммуникативном обществе / Д. А. Шпилев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.civisbook.ru/files/File/Shpilev.pdf>. – Заголовок с экрана.
13. Абрамов А. В. Становление теории модернизации и альтернативные концепции общественного развития / А. В. Абрамов // Электронный журнал «Вестник Московского государственного областного университета» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.evestnik-mgou.ru>. – Заголовок с экрана.
14. Грицюк І. В. Фінансові ресурси модернізації економіки та відновлення економічного зростання / І. В. Грицюк // Економічний аналіз. – 2013. – Том 13. – С. 157–162.
15. Монастирський Г. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня / Г. Монастирський // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2010. – № 4. – С. 166–174.
16. Huntington S. The Change to Change / S. Huntington // Comparative Politics in the Post Behavioral era ; First Edition; Ed. by A. Ziegler, Louis J. Cantori. – Colorado : Lynne Rienner Publishers Inc, 1988. – 426 p.
17. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.
18. Дротенко В. Гносеологічний простір поняття «модернізація» / В. Дротенко // Молодь і ринок. – 2014. – № 9 (116). – С. 31–35.
19. Ковтун О. А. Державна промислова політика як складова процесу модернізації реального сектора економіки / О. А. Ковтун // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 6. – С. 87–92.
20. Лібанова Е. М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1 (15). – С. 24–37.
21. Структурные трансформации староиндустриальных регионов Украины : монография / В. И. Ляшенко, Л. Г. Червова, Л. М. Кузьменко и др. – Донецк : НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти, 2013. – 412 с.
22. Ортіна Г. В. Модернізація реального сектора економіки як стратегічний напрям промислової політики держави / Г. В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 12. – С. 40–43.
23. Петрович Й. М. Сутнісна характеристика поняття модернізації підприємства в системі економічних категорій / Й. М. Петрович, Н. С. Лушак // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 748. – С. 199–206.
24. Шекшуєв О. А. Проблеми формування державної політики соціально-економічної модернізації регіонів / О. А. Шекшуєв // Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник. – 2013. – № 108. – С. 176–181.
25. Штефан С. І. Фінансові інститути і інструменти модернізації економіки регіонів України / С. І. Штефан, Г. С. Коротеєва // Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник. – 2014. – № 113. – С. 223–228.